

np 21 929

886.32

IVAN DONČEVIĆ

BLZIMENI

DM

101-101
20
7

ИНВ. БР.

21.929

СИГН.

886-32

БР. КАРТОНА
ЧИТАЊАДАТУМ
ВРАЋАЊАБР. КАРТОНА
ЧИТ.ДАТУМ
ВРАЋАЊАБР. КАРТОНА
ЧИТ.ДАТУМ
ВРАЋАЊА

645	8/	1264	16	2128	24/
1	14/	6	770	8/	7
944	25/	417	10/	2.601	14/
667	18/	16	2148	19/	8
301	11/	159	2034	12/	12
880	2/	23	1494	28/	5
319	12/	1120	4/	1635	19/
446	23/	140+57	2407	8/	7
502	20/	9	14020	8/	8
1377	35/	431	7249	18/	7
1562	15/	159/	222	22/	2
171	17/	171	4145	12/	1
2014	9/	7	760	24/	3
1869	11/	747	10/	10/	10
1195	14/	106	22/	22/	22
570	2/	480	2/	2/	2
2502	2	346	10/	10/	10
2424	24/	1721	29/	29/	8
1126	8/	1126	4/	4/	4
2609	22/	482	20/	20/	20
2210	26/	1525	6/	6/	6

~~1171 9 X~~

~~1984 6/9~~

~~225 7/10~~

~~1318 13/6~~

~~711 8/10~~

~~719 21/10~~

pre-mentioned

m

IVAN DOŠČIĆ

PRIZNANJE

PRIZNANJE ZA USLUGU NA RADA

21. 2. 1946

IVAN DONČEVIĆ

BEZIMENI

PRICHE IZ OSLOBODILAČKOG RATA

III. IZDANJE

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА

21.929

Струме 886-32

ZAGREB, 1945.

IZDANJE „VJESNIKA“

PISMO MAJCI U ZAGORJE

Kažu, da je Lika zemlja vukova: opora, neprijazna, siva. Zimi sjeverni vjetar sa snijegom briše trag ljudi i životinja, raznosi u magli granicu brda i dolova; ljeti, pod užarenim nebom, pukotinom zijeva crvena zemlja, vri kamenjar zmijama, jetko miriše oštra i rijetka trava. A pjeva čobanka: »Oj slobodo, alaj si krvava . . .«

Cesta je nekad značila život: prolazio je njom dalmatinski trgovac, i kriomčar katkad, gonič stoke iz Bihaća, žene u grad, ljudi sa sajma, sprovodi i svatovi, turisti, žandari i automobili; njom je Ličanin, mlad i plećat, odlazio u svijet; njom se, sijed i pognut, vraćao natrag. Danas je cesta izumrla. Pokušali su njom proći tenkovi i kamioni osvajača, ali zagreznuse u protutenkovskim jamama, pred zidom od kamena i pred prsima ljudskim, koja su još tvrdja i pouzdanija nego zid od kamena.

Dvadeset i sedmog dana mjeseca svibnja 1944. godine, posve neočekivano, niz šumsku padinu spustili se oni — čopor zvijeri. Odrazilo se bljeskom sunce od naočala ispod kacige. Divlji glasovi ispremiješase se s topotom čizama, željezom okovanih. Užurbano, nesabrano planuše prvi hitci.

Martin Klen, mitraljezac, baš je blaženo hrkao, zavaljen poledjice u dubokom hladu, i sanjao glup

san: kao da je malen, posve malen dječarac, pa čuva krave na stričevoj sjenokoši, a krave su šarene i velike i govore ljudskim jezikom; govore, a onda se počele svadjati. »Krave, pak se svadiju«, misli Martin, »to još nigdar nis čul...«

On se polako budio. Polako je i s užitkom protezao noge, pridigao se, počeo trljati oči.

Bio je veseo momak, smiješna, tubasta nosa i rijetkih zuba. Došao je prije godinu dana iz Zagorja u Kordun, veli, zato, jer su bojevi u Kordunu ljući. Iako je već tako dugo boravio među ljudima, kojima je govor tvrd i isklesan, kao od kamena, on je ostao vjeran rodjenoj riječi, kojom govore seljaci iz Zaboka i Stubice. Drugovi mu se zbog toga rugahu. A on je, za uzvrat, Ličane oponašao na takav način, da su svi hrzali od smijeha.

Pucnji su razgovijetno odjekivali, raznoseći jeku dolinom. Mitrалjez, u blizini, kašljao je kao .prgavi, zli starac koji se ljuti...

Martin Klen nije trebao dugo da razmišlja. Dobro je on poznao to kašljucanje, to praskanje i fijuk — zvukove boja koji se počeo da razgoriјеva. I najedanput učinilo se tako, kao da je dunula silna vjetrina i povukla sa sobom i Martina i njegov »brnac«: on je, ne ogledavajući se, u velikim skokovima jurio između kuća, preko vrtova i plotova, preko hrpa cigli i kamenja, preko stabla koga je oborila bura — u pravcu mjesta odakle je dolazila sve žešća paljba.

— Pričekaj samo, prst ti nebeski, — psovao je Martin zarinuvši nosom u hrbat izbrežine, — pričekaj, sad ti ja bum...

Ali pljusak čelika, koji se sasuo po njem, pre-
kine mu riječ.

Sada leži u dubokom hladu na mekanim boro-
vim iglicama. Kroz nejasnu, trepetljivu mrežicu
gledaju njegove oči. »Kak je to samo zišlo?« misli
on. »Tak najemput...« Onda se obraća bolničaru,
starom, uvijek natmurenom, jednookom čovjeku,
koji je pospano gnječio duhan u svoju lulu.

— Ćoro, dobil sem, kaj me patri, a? I za hasen
sem dobil. Nemrem, prst mu nebeski, ni vrcnuti!

— Druže, — cijedi mrko bolničar, — ne miči se!

— Kam me je spetilo? V nogu, a?

Ćoro šuti, zapalio lulu, pa odbija kratke di-
move, a ono jedino njegovo oko izgleda kao da
suzom suzi. U daljini se čuje kad koji pucanj. Sunce
jasno sja iznad borovih grana i vidi se lijepo jedan
pahuljasti oblak, tjeran vjetrom, kako plovi po
nebu. Nekakav smiješni, sjajni, crni kukac naumio
da se uspne uz deblo. I jedna ptica cvrkuće.

Martinove sljepočice posule su kapljice znoja.

— Prst mu nebeski, — počinje on govor opet,
— kak je to zaprav bedasto! A baš sem senjal nekaj
smešnoga ... o kravami! I ni zišlo dobro!

Nakon kratkog razmišljanja reče tihim i jasnim
glasom:

— Ćoro, zemi olovku i papir i piši!

— A? — pita starac.

— Pri domu imam mater... staricu, znaš! Bu
preveč žalosna... a ja sem zmislil nekaj. Zemi
olovku!

Gledao je širom rastvorenim očima u modro
nebo, u široko i modro nebo. Zatim mu je pogled

lutao preko sjenovitih proplanaka i oranica, zelenih od mladog ječma. .

Vjetar se zapleo u krošnji šume. Pijetao je negdje kukuriknuo u selu i pas je zalajao. Crveni mravi pužu po tlu i vuku gradju od borovih iglica za svoj dom. A izdaleka dopire snažna, pobjednička pjesma drugova, koji se vraćaju odagnavši neprijatelja. »To je, eto život«, misli Martin, »a o životu se pravzaprav i dela...« Zaklopio je vijedje; sada mu je pred očima bilo sve crno, prazno, crno...

Čoro položio papir na ranac za lijekove i piše pismo Martinovoj majci s vidljivim naporom, riječ po riječ, kako ih on kazuje:

»Zdravo, starice moja, i smrt fašizmu! Piše vam i pozdravlja vas partizan Martin Klen, sinek vaš i vaše dete. Javiti vam morem, da se osečam kak treba, apetit, bumo rekli, dobro nam služi, a krmkom švapskim i ustaškim prašimo tur poprav partizanski. Sečate se, mama draga, kaj ste govorili prede neg sem od doma odišel? Strina Jalža i kuma Jana cmi-zdrile su i ruke lomile i furt govorile: Bu propal, bu propal, majka, Jezuš i Marija, bu propal, naj nikam nejde. Si oni bogci v šume kaj amen propali buju. A vi ste nato šeptom kak svetica rekli: Pet sem sinov imela — pet sinov, pet golubov plavih. Jožeka je zmrvil vuglen u Golubovcu, Grgi je v Amerike saki trag zgíнул, Tomaš je od griže i nevole sake druge vmrl, v Lepoglave je Ivek struñnul, a peti — ov ni Martin, naj ide. Naj samo ide, ravicu v zapetku

mama draga, a meni je bilo tak, kak da vaš šepet grmi i šobonji i zvoni prek Bednje, Sutle i Save, prek

cele zemle horvatske. I ni mi žal kaj sem odišel. Našel sam ozde dobre drugare, kak gar črne Kordunaše, skup smo prohajala čez Liku i Baniju i Žumberak i Kordun, skup smo hodili, sve dobro i zlo delili, boje krvave vodili ...»

Njegov je glas postajao sve slabiji, nerazgovjetniji. Ovoj na čelu probila tamna mrlja krvi, pa se širi sve više, postaje tamnija i crnija, a jedna teška kap kliznula preko čela i jabučice, ostavljajući za sobom ljepivi, crveni trag.

Čoro podigao zabrinuto ono jedino svoje ukočeno oko.

— Druže, — pita, — jesi li žedan?

— Ne, — veli. .

I nastavlja šaptati dalje ubrzanim dahom, koji odaje grčevitu volju za životom, za radošću, za srećom:

»Rajše, mama draga, da vam nekaj lepšeg pri-povedam, kaj ne? Kad mi veselje v srce dojde, ja si zapevam, prst mu nebeski, da se gora ječi. A najrajše si pevam pesmicu zagorsku: Zvirek zvira z glibočice, oj kak črne ima očice ... Ta mi pesmica uvek nekak k srcu paše, prem naša Milica naspram toga ima svoje mišlejne koje u pajdaš z mojim veseljem i radostjom nejde. Ona veli da je to tak, niš koristi i tako dale, a prave pesmice su one, kaj našu borbu i slobodu spominaju. Ima Milica takaj prav, ali meni se čini da prav imam i ja. Ona je Srpkinja z mesta Veljuna, tri leta je već v naše vojske, pušku nosi i monduro soldačku, a črne ima očice — ni trnule pri naše hiže nisu bol črne! Pak vam ja, mamice, zbogradi sega toga poručujem, da sem trdo rešil i odlučil, da se skoro ženil bum! Kad rat skonča i pobeda

naša dojde, mam se bum ženil i nebum zel Jagicu z Brezja neg jenu drugu, jenu skroz na skroz drugu...»

Udahnuo je zraka i nastavio brzo:

»I još vam javlam, da kad Švabe buju bežali z naše zemle, naj stari kum Imbra, i sused Bartol, i klepavi Valent, i Vinko, i si drugi iz sela zemeju vile, bradve, hrge, i ko kaj more, i nek im nedaju da zideju živi i čitavi z naše zemle van. Preveč su zla te zveri napravile... preveč...»

Hropac mu prekida glas:

»A ja... sad moram iti, zoveju me, najte biti žalosni, stara... bum se vrnul... vrnul... vaš sin Martin na kamionu z pesmom... jednog poldana kad sunce najbolše sja...»

Šutljivi, jednooki čovjek — »Čoro« ga zovu, a on se ipak ne ljuti — spuštene glave stoji pokraj druga mitraljesca Martina Klena, koji je prestao da živi. U ruci je Čorinoj komad papira — pismo majci.

Putovat će pismo preko planina i šuma, preko voda i močvara, dalekim cestama i skrivenim stazama, od krvave Like do zelenog Zagorja. I stići će ono na svoj cilj. I čitat će ga s uzbuđenjem starica majka. I živjet će ona od nade, da će jednog dana stići njezin Martin na kamionu, kao pobjednik, s crnookom vjerenicom, s pjesmom na ustima.

Zašto joj ubiti tu nadu? Ta, ona će njezin napućeni i turobni život ožarivati blagom srećom do konca...

I Čoro odlučno pripiše pismu nekoliko riječi:

— Otišao po dužnosti u daleki kraj. Nemojte biti u brizi za vašeg sina Martina.

U PRVIM DANIMA

— Prenisko! — reče Jovan razočarano sam sebi, i odmah zatim srdito gurne metak u cijev. Na kamenoj visoravni, pored ceste, podigli se oblačići dima i oštar zvižduk kuršuma propara zrak.

— Drž' Jovane! — zagrohota netko grubo i hrpavo s onu stranu ceste.

— Pričekaj! — Jovan prevrne bjeločnice od bijesa. — Dobiću ja tebe ipak na mušicu, krtino!

Sagnuvši se tako nisko da mu je brada doticala koljena, poče se verati nespretno, kao mečka uzbrdo, izmedju kržljavih grmova borovice; šljunak se zvonko kotrljao žljebinom ispod njegovih opanaka. Ali kada je već bio na dohvat čunjastog viha, osjeti jak udarac u lijevu nogu, pedalj ispod koljena, i posrne.

— Oj Jovane! Oho, ho! ho! — zagrohota onaj.

Jovan se od bola i jada ugrize za jezik. Pucnji su se izmjenjivali rijetko i proračunato.

S prvim mrakom ustaše umakoše — samo su tri mlake krvi pokazivale mjesto, gdje su ležali prikovani preko dana. Drugovi snesoše Jovana. On zatraži vode i duvana. Položili ga obazrivo na puške i ponijeli šutke stazom izmedju kamenja prema selu, koje ih dočeka zavjerenički, potrnutih svjetala.

Omotaše mu na brzinu nogu ručnikom, stegoše je čvrsto remenom i najposlije ga smjestiše u šta-galj Uroša Uzelca, a Jovan za sve vrijeme ne pusti glasa od sebe. Razmjestili straže i pozaspali. Svu noć slušao je ranjenik, budan, napregnuta sluha, kako laje uznemireni domaćinov pas i bijesno zve-keće lancem, kako se izmjenjuju straže, i kako dru-govi glasno govore i viču u snu, uzbuđeni veoma od prvog puškaranja.

Sutradan nagrnuše seljaci noseći rakiju, pogaču i pršut. Oni su pitali:

— Boli te, a?

— Ne boli, — odgovarao je Jovan i stiskao zu-be. Rakije je pio, ali jelo mu nije išlo u tek.

Predveče groznica poraste, ali Jovan je stalno bio pri svijesti. U noći čak na kratko vrijeme zaspi. I usne strašan san. Grbavi patuljak, obrastao sav u duge, sive dlake, skakuće oko njega, cereka se pa-kosno i pokušava da ga poreže nožem, kojim maše oko sebe. Dojadi Jovanu: »Rep pod noge, nakazo, ili ću te šakom ravno medju oči!« A grbavac se samo smijulji i skakuće. I baš onda, kada je Jovan držao da mu se nalazi otrağa, iza leđa, sjuri mu nakaza odnaprijed nož u trbuh, do korica. Ali iz trbušne šupljine ne poteče krv nego — šumeći kao da se sipa iz vreće — kukuruz žut poput dukata...

Probudi se poslije ovog sumanutog, grozniča-vog sna i osta budan do zore.

Dane Rakić, dug i mršav kao stožina, vidje ujutro njegovo blijedo lice i staklene oči. Noga je nabujala kao valj. Koža je bila vrela i suha. Ogle-davajući nogu sporo, znalački, sa svih strana, Dane najposlije reče:

— Jovane, što da radimo?

— A? — upita ranjenik između zuba, susprežući bol.

— S nogom stoji zlo. Otekla, pozelenjela. Rana je gora nego što sam mislio: cjevanica razmrskana... nebesa mu ljubim, razmrskana je gore nego da je od cakla!

Htio je reći još nešto ali se supregne, tek bore na njegovom licu postadoše dublje, poput urezotina nožem. Započe govoriti naprečac o nečem, što nije imalo nikakve veze s Jovanovom nogom, kao da taj surovi čovjek nije smogao kuraže reći istinu o onom, u što je, na osnovu razboritog opažanja, bio potpuno uvjeren.

Prodje i taj dan. I noć prodje. Jovan, koji je imao vremena dugo da razmišlja, procijedi sutradan predveče zažmirivši:

— Radite što god znate! Ovo se više durati ne more!

Dane na to reče:

— Nogu treba odrezati. U koljenu ili malo ispod koljena.

Reče i izađe na dvorište. Na nebu su oblaci hitro promicali mimo mjesečeva srpa, topao vjetar šumio je topolom kraj puta, a drugovi u kući pjevali su dubokim, jakim glasovima pjesmu o borbi i pobjedi. On sjedne na podsjek pred staju, nasloni glavu na ruke i zamisli se. Mislio je sporo, temeljito.

A u jutro rano, čim je zora posivjela okna na kućama i postao vidljiv stražar pokraj putnih vrata obješenih vlažnih brkova od rose, Dane se prihvati posla. Mučke je turpijao stolarsku pilu po kojoj se uhvatila kora rđe, mučke i pažljivo razmaknuo je zupce na njoj, da rez bude širok, lagan. Nož je od

prva prerezao iščupao dlaku s glave. U ognju spali orudje, a zatim ga ispere ljutom prepečenicom.

Tada dognaše u kuću tri Talijana, koji su, blijedi i sićušni, drhturili od straha: petoricu je zapravo glad za kokošima natjerala iz garnizona u selo, ali dvojica ostaše ležati na cesti raskrečenih udova, jer su pokušali da snime puške s ramena. Dane značajno osvrne pogled s Talijana na Jovana. Ovaj ga je razumio. »Ne boj se«, govorele su njegove oči, »ni glasa oni ne će čuti od mene. Partizan živi i umire bez jauka.«

Išlo je sporo. Ljudi i žene, koji su se nagurali u kući, izbečili oči i suspregnuli dah.

Dobro odmjerivši, Dane zareže oštrim vrhom noža četiri prsta iznad rane, gdje je tkivo bilo još zdravo, i zaokruži rezom oko čitave noge. Odmah poslije toga ureže tri duboke crte prema koljenu, oljušti kožu i meso tako, da krvava smjesa potsjećaše na krupni, neobični cvijet s tri tubaste latice i pestićem u sredini — cjevanicom, koja se bijeljela u spletu mišica i žila. Zvuk pile, pileći kost, bio je potmuo kao da struže po napola prijesnoj glini; medju zupcima zalijepila se krv, mast, moždina i piljevina koštanog tkiva. Donji dio noge otpadne i osta ležati na podu. Od sunca pregorjela, dlakama obraštena i zakrvavljena ručeta Danina nevješto je baratala iglom, šijući širokim ubodima krpe mesa u obliku loptice. Najposlije omota batrljak ovojima, kroz koje je smjesta probila krv.

— Gotovo! — reče on i klone na stolac; taj žilavi, prekaljeni gorštak izgledao je umorno.

A Jovan, za čitavo vrijeme mesarenja, gledao je širom otvorenih očiju u vidara i nije pustio glasa od

sebe. Lice mu je požutjelo poput limuna, mišice na vilicama i jabučicama napele se tako, da su se savim jasno ocrtavale vlaknaste pruge ispod kože, a na čelu i sljepočicama izbile, poput graška, krupne kaplje znoja. No, niti je pisnuo, niti vrcnuo.

Talijani su se upočetku uplašeno ogledavali oko sebe. Zatim se nešto smirili. Dane je radio svoj posao. Ali kada je odrezana noga pala na stol, jedan od njih prevrne bjeločnice i skljoka se na pod, bez svijesti, kao vreća. Ostala dvojica pokriše oči dlanovima, a između prstiju kapale su curkom suze i glasni jecaji, nalik na štucanje, potresali su njihovim ramenima.

— Vide, tanke živce imaju ovi! — reče prezirno stari Uroš Uzelac, gazda kuće, i zagriže još jače u kamiš kroz koji je odbijao brze dimove. — Došli k nami da pale, ubijaju, da krađu kokoši i naćeruju u stra' naše žene i djecu svojijem perjem i puščicama! A junački posa' ne razumiju!

Neka žena mane rukom ispred očiju, kao da nešto nevidljivo tjera.

— Junačina je Jovan! — reče ona.

— E, bome, junačina! — doda druga.

— Ajme meni, majko moja, sada je brez noge! — požali ga treća.

A Jovan, za vrijeme dok su mu namještali uzglavlje, pokuša se čak i našaliti na svoj račun.

— Vavijek sam, pravo da kažem, mučno dolazio do opanaka. Sada ću barem jedan par nositi dulje...

Pokuša se i nasmijati, ali mu ne uspije. Sklopi oči i, na kraju svojih snaga, iscrpljen i iznučen, odmah usne...

Za nešto više od dva mjeseca već je šepesao pomalo. Načinio sam kljaku od vrbovine, okovao je na kraju željezom, nakrivio na glavi partizanku s jasnocrvenom petokrakom zvijezdom, prolazi selom i veli:

— Ža' mi je samo to, da više nijesam za borbu.

DVA DRUGA

Bili su nerazdruživi. Grga, visok, poguren i mršav podsjećao je na topovsku pauzinu, koju je dugo vremena pržilo i sušilo sunce. A Djuran, malen, gojazan (trbušćić mu napeo hlače kao pohodni kavalerijski bubanj), živ u kretnjama i govoru, davao je utisak čovjeka, koji umije veselo da živi. Bili su nerazdruživi, a ipak se nisu slagali.

Govorio je Djuran:

— Ja velim, da se točak okreće zato, jer je okrugao. To zna svaka budala. Ali ipak ima ljudi, koji...

— Jezik za zube! — reći će Grga; on je govorio sporo i jezgrovito. — Budalu i njegovu gubicu možeš vidjeti u svako doba, samo ako pogledaš u ogledalo. Što se pak mene tiče...

— A tko je rekao, da se tebe išta od toga tiče?
— upita iznenadjeno Djuran.

Pa odmah zatim on, i svi prisutni, udare u nezadrživ grohot, koji je dugonju zbunio. Počesao se on po šiji i zakašljao. Htio je nešto reći, ali riječ je bila poput riblje kosti — prepriječila se u grlu, pa ne ide ni napolje ni unutra. Najposlije hrakne, pljune glasno i ode razljućen za živicu.

Djuran se obratio partizanima:

— Sudite, drugovi, sada sami! Ja ovom vrbovom kolcu nisam ništa takova rekao, je li? Sam je on nadošao na to, da je budala. — I nadoda, škiljeći lukavo sitnim očicama iza bijelih i rijetkih trepavica: — Dabome, nije se ni prevario . . .

Bili su uglavnom veoma smiješni, ta dvojica. Kadgod bi njihova četa — makar samo na čas — zastala u kretanju prije ili poslije boja, ili na stalnom krstarenju po Moslavini, oni bi odmah započinjali beskonačne prepirke o tko zna kakovim glupostima; ali te su gluposti odaginjale sumorne misli, koje se u čovječjoj glavi radjaju zajedno s umorom. I postali oni vremenom (tako se kaže) pojam za sebe, nerazdvojna cjelina. »Grga i Djuran«, govorili su partizani, »to ti je kao slanina i luk: jedno bez drugoga ne valja . . .«

Djuran je nosio dugu francusku trometku, koja mu je sezala do gležanja; a dugonja, visoko gore na mršavim plećima, zabacio na lovački način talijansku pušćicu, koja je potsjećala na nagorjelo ožego što ga je, šaljivdžija, pokupio negdje pokraj puta i objesio obješenjački preko ramena. No, oružjem svojim baratali su znalački.

— Kad otegneš pete, izmolit ću ti nad grobom očenaš, — govorio je Djuran. — Raj ti doduše ne gine na temelju Gospodinovih riječi: »Blago siromašnima duhom, njihovo je kraljevstvo nebesko . . .« Ali ipak ću, velim, za svaki slučaj izmoliti očenaš.

— Kad tebe umlate, — odgovarao je Grga, — ja neću izmoliti očenaš, nego ću otići ravno tvojoj udovici . . .

Djuran, koji je nerado slušao ovakove stvari, pocrvenio kao svježije pečena cigla. Ali Grgi se, eto,

baš to svidjalo. I smijao se on, razvalivši usta od jednog uha do drugog, i udarao silno lopatama-dlanovima jednim o drugi...

X Nekom prilikom sprovodili njih dvojica ustaškog ~~nitkova~~, kojega je udarna desetina zarobila na cesti kraj Čazme, kad se bezbrižno vozio na biciklu. Idu oni dakle poljem prema bazi Odreda, puteljkom preko sjenokoša, prodjoše mali johov šumarak, pa izbili na pašnjak, beskrajno zelen i ravan pašnjak, obrubljen sa sviju strana šumom. Najednom Grga, omjerivši sumnjivim pogledom okolinu, reče:

— E, sad je dosta! Ovako dalje ni makac!

Izvadio iz torbe lanac, kojim se vežu telci uz jasle, pa počeo odlučnim pokretima omatati lanac lupežu oko ruku.

Ali Djuran plane:

— Jesmo li mi, — veli, — stari jugoslavenski žandari, ili narodni vojnici? Jesmo li mi za to, da vodimo lopove na povodu kao stoku, pa makar ti lopovi bili i ustaše?

— Jest, mi smo za to! odgovori Grga suvereno.

— Ali ja sam protiv toga! — Djuran je bio nalik na lonac kipuće vode iz koga pišteći izlazi zrak.

I oni se počeli unositi jedan drugom u oči, top-tati nogama kao ždrijepci kopitima (tako, da se digla prašina sa suhe zemlje), prskati pljuvačku nazimjence jedan drugom u lice, stenjati i vikati, hvatajući povremeno punim ustima zraka, stezati šake, udarati bojovno dlanima po kundacima pušaka, a žile im se na crvenim vratovima nadule kao kobasice...

Ustaša je najprije podmuklim očima gledao, što se to dešava oko njega. A onda, kada je žar svadje bio najveći, odapne tabanima o ledinu i — bjež'!

Grga je opalio tri metka za njim i Djuran takodjer tri. Ali, jer su bili previše uzbudjeni, hitci su promašili, dajući lopovu samo još veći zamah u trku i još veću volju za odmicanjem.

Pogledala se tada dva druga i — poblijedila. Ali smjesta, vodjeni istom mišlju, udare i oni u trku preko glatke ledine. Grga pljune u šake i rikne strašno prije nego što se otisnuo, pa zatim poskakivaše tako, kao da ima četiri noge, ali prve su mu dvije prekratke i ne dosižu tlo. Djuran se opet spustio niz ravnicu, naglo kao oblak magle, čvrsto ukočio šiju i stisnuo zube, a oči mu pobijelile od muke; koturao se strjelovito u polukrugu, a Grga ravno kao pas po tragu. Najprije su trčali ledinom za bjeguncem, koji je, tjeran nuždom, odmicao poput topovskog taneta, zatim su skočili preko niskog glogovog grmlja, upali u blatnu jarugu do pojasa, izvukli se četveronoške, i opet nastavljali trku sopćući glasno kao mješine, koje su odviše naduli. Grga je vikao obuzet strašću potjere:

— Hop! Hop! Drž' gada! Hop!

A Djuran je odgovarao:

— Sad ću ga! Sad ću ga, majku mu banditsku!

I tako trčeći i podvriskujući, Grgi se zapleo jezik medju zube, zubi mu škljocnuli, i — pregrizeni jezik začas ispuzao iz ugla ustiju: golem, otečen, krvav, kao komad sirova mesa, koga ne možeš progutati.

Uхватili na koncu ustašu, umirili ga kundacima, svezali, i pošli ćutke dalje.

Grga se mrštio tri dana. Od zgođe do zgođe gurnuo bi potajno palcem otečenu gvalju, što je stalno ispadala, u usnu šuplinu, i brboljao pri tom kao gluhonijemi; Djuran se pak osjećao kriv i skrivao pogled u stranu. No, ne potraja to dugo. Naskoro se pomiriše...

| Onda je svemu došao kraj. Tiho, tiho i tvrdo-glavo nad poljem, šumom i selom padao je prvi snijeg. Padao je u krupnim, lepršavim, mekim krpama i prostirao uredno bijeli prostirač nad izmučenom, žalosnom zemljom.

Čitavo je dopodne bjesnila bitka u vinogradima ponad sela. Čitavo je dopodne neprijatelj obasipao položaj bataljona teškom bacačkom vatrom i poduzimao juriš za jurišem u gustim redovima. U snijegu, koji je gusto meo, partizani su podvriskivali i pjevali borbene pjesme, a vatra njihovog oružja, uvijek iznova, odbijala je neprijatelja na polazna mjesta; tek mrke mrlje lešina pokazivale su put njihovog bijega.

O podne su seljačke djevojke, bistrih očiju i lica zažarena od studeni, donijele borcima hranu na položaj. Pjesma bukne jače. Djevojke su u smijehu pokazivale zdrave zube. No, uskoro zatim stigne vijest, da bojna ustaša iz Narte nadire bataljonu iza ledja. I komandant izda nalog za povlačenje.

Grga pogleda iza crnih brvana ruševne klijeti.
— Čekaj, da ih bolje vidim! — reče prinoseći pušku oku.

Djuran slegne ramenima.

— Mrzim Švabe, — promumlja on, — i jer ih mrzim, ne volim ih ni gledati...

I uputi se utrtime tragom niz strminu. Odjekne hitac. Jedan. Pa drugi. »Mršavi vrag, pucal« pomisli Djuran i dodje mu da se nasmije. »Siguran sam, da je bar jedan zario gubicom u snijeg...« I on se, najedanput, odlučno vrati natrag.

Bilo je prikladno mjesto, gdje su zauzeli položaj. Skriveni iza brvnatih stijena klijeti, na čunjastom brežuljku koji je nadvisio sve ostale, oni su sasvim lijepo vidjeli svakog Švabu, koji bi pokušao da im se približi pužući na laktovima preko čistine. I tada bi Grga, obuzet strašću lovca, nišanio dugo, s uživanjem, niz cijev na kojoj se talio snijeg.

— Ovaj meni! — rekao bi uvijek, prije nego što je odapeo.

— A ovaj meni! — Djuran je bio mnogo živahniji, žešći, i zato je češće promašio.

Dojadilo Švabama. Popeli se na susjedna brda, namjestili mitraljeze i obasuli vatrom čunjasti vrh. A osim toga, snijeg je sada padao rjedje i vidik je bio dobar.

— Nećemo izdržati! — reče Djuran.

— Izdržat ćemo!

— E, onda u redu! Ja nisam nikad bio gori od tebe...

Pljusak razbješnjela čelika kloparao je, kao grād, po brvnima. Sada su metci dolazili i s one strane, kamo je uzmaknuo bataljon. Djuran, osmotrivši smrtni obruč, najedanput zapjeva visoko i drhtavo: »Po šumama i gorama...« A Grga prihvati hrapavim dubokim glasom, kao iz badnja: »...naše zemlje po-o-onosne...« Pjevali su svom snagom, njih dvojica, jakim i moćnim glasovima, koji su nadjačali pucnjavu.

— Stari, — reče Djuran mučeći se da nešto kaže: nije išlo; nije nalazio pravih riječi. Najzad dohvati Grginu ruku i stisne je čvrsto. — U mene je ... znaš ... jezik bio kojiput pogan! ... Ne zamjeri! ...

— Čemu da zamjerim? — Mršavi dugonja vrati stisak ruke.

— Možda sam te uvrijedio kojiput, a?

— A jesam li ti ja ostao dužan?

— Nisi.

— E, onda! ...

Tupa, iznakažena gubica Nijemca pojavi se u blizini. I još se mnogo takovih gubica pojavi. Sa svih strana ...

... Jedanput možda, poslije mnogo godina, pro-
lazit će netko valovitim i zelenim krajem. Šume i
vinogradi su po brežuljcima. Polja u nizini. A na vrhu
čunjastog brijega, pod mladom lipom, jedan grob vidi
se iz daleka. Tu počivaju zauvijek, tijesno jedan po-
red drugoga, dva druga — Djuran i Grga. Živjeli su
veselo. Borili se hrabro. I poginuše bez straha za
veliku stvar, koja se zove — domovina ...

KAZNA

Marija je, u jednom času, zaboravila neprijatelja; ona ga je zaboravila valjda zato, jer ga nikad istinski nije ni mrzila. Ustaša joj se pričinio kao dječak: modrih očiju, kose svijetlolanene boje, gotovo bijele, i rudaste kao u ovna. Tek podrugljiva crta oko ustiju i skriven, nemiran i lukavo-pakostan pogled odavahu čovjeka sumnjiva značaja. No, Marija to nije primjećivala. Njezino mišje lice s lijepim začudjenim očima i pepeljastom kosom, koja se neobuždano, kao slap, rasula gotovo do ramena, bilo je nalik licu djevojke, koja se u svakoj prilici želi da dopadne . . . I, takoreći bez pitanja, reče najedanput sve što je znala: kako se seljaci u neposrednoj blizini garnizona bune, kako primaju partizane, i kako je konačno borba, koju su partizani povelili, pravedna borba. Govorila je povjerljivo, bez ikakove ograde, kao da govori nekom starom znancu.

A kada je izgovorila sve, oficir ustane.

— Hvala vam! — reče on podrugljivo. Nije više skrivao zlobnog cerenja i podmuklog pogleda. — Ja moram odmah ići, — nastavi suho, — a vama je put slobodan . . .

Marija se tek tada sjeti Mrkše. Ali bilo je kasno. Teturajući, kao pijana, prolazila je po suncem obasjanoj uličici gradića, koja se gubila u ravnici iz-

medju livada i šumaraka. Dozrijevala je pšenica. Mak se veselo žario po poljima. Prepelica je negdje zapjevala, i u brzom lijetu, dotaknuvši se bijelim prsima glatke površine vode u bari, preletjele su dvije lastavice brzinom taneta. Ali Marija ništa nije vidjela. Smučena i preplašena glavinjala je putem...

Još iste noći došuljali se oni krišom, kao provalnici. Zaobišli selo ispod voćnjaka i nahrupili medju kuće od strane šume i pašnjaka. Kata Kolarova vrisnula je prigušeno, kada je ugledala pred sobom mračne spodobе s isukanim noževima na puškama, koje su je odmah surovo pograbile za ruke i grlo. Vid Brdarić pokuša pobjeći. Ali pade smrtno pogodjen metkom u šiju na prijelazu u ogradu. Dva brata Babca, Antun i Marko, oduprijeli se: Marko je usadio bradvilj u rame nasrtljivcu tako silovito, da je gvoždje utonulo do ušica, a Antun sasuo čitav bubanj »gasera« u rulju, koja se gurala kroz vrata. Ustaše tada bace bombe u kuću i užgu ritak na krovu. U krvavom sjaju požara nastave hajku kroz čitavu noć.

Ubili su zločinci osamnaest duša, od toga sedmero djece, nevine i sitne dječice; zapalili deset kuća i štagljeva, pa se još u umorno praskozorje vio teški dim nad selom; pohvatali dvadesetero čeljadi, izmrcvarili ih kundacima i nogama, povezali žicom, pa ih sada tjeraju niz put.

Jutarnja magla i tmasti dim umotali u slabo proziran veo povorku, sakrivajući je ispred Marijinih očiju; one su obezumljeno zurile iza zastora na prozoru školskog stana...

Čitav je dan očekivala Mrkšu. Tjeskoba je rasla kao vrućica. Što će se dogoditi? . . . Zbrka u glavi nije joj dala prilike da razmisli temeljito o svemu, da ocijeni težinu svoje lakoumnosti, koja je bila ravna zločinu. Djeca toga dana nisu dolazila u školu. I Marija prosjedi gotovo čitavo vrijeme, s glavom na rukama, u kutu sobe na podu pored prozora.

Stručući sporo teškim cipelama udje napokon Mrkša. Njegova je golema spodoba u sumračju izgledala još golemija, a na širokom, izbrazdanom licu gorjela su dva oštra, utcnula oka. Postoji, ne izustivši ni riječi. Marija zaplače. Najprije je to bio tihi plač, nalik na plač djeteta, što je zaplakalo pod dojmom neke neizmjerne i duboke tuge, kojoj nije poimalo jasno uzroka; zatim ridanje, mučno i isprekidano, kidajući grudi, oda iznenada težinu nepopravljive krivnje.

Mrkša reče:

— Ustani i podji sa mnom!

A Marija zajeca još jače, zureći u muškarca užasnutim očima, koje su molile za milost, koje su preklinjale. Teturajući iz sobe ona se nasloni na dovratak.

— Sjećaš li se, — prošapta u grču plača, — sjećaš li se . . . na ovim vratima vidjela sam te prvi put? I onda si došao uveče, upravo kao i danas. I onda, golem i silan, bez riječi, oštra pogleda, s rukom u povoju koji je probijala krv . . . Od prvog časa ja sam te zavoljela.

Napolju je mjesečina nalikovala na proliveno mlijeko. Trava je plegla od rose. Prasnula je suha grana pod Mrkšinim teškim korakom.

— Sjećaš li se, — jecala je dalje djevojka posr-

ćući, — onda je bila jesen i lišće je šumeći padalo s oraha, a ti si govorio tvrdim glasom o budućnosti poslije pobjede: o sebi i o meni? Sjećaš li se? Oh, kako je u tebe uvijek tako tvrd i nasmiljen glas! Bojim se tvoje snage, a ipak te tako silno volim...

Mrkša je malo pognut, bez riječi, odmicao naprijed. Ona je tapkala postrance sitnim nesigurnim hodom, i od vremena na vrijeme prolazila dlanom preko očiju da otare suze.

Na obali rastu vrbe i bacaju sjenu na vodu koja tiho teče. Tu stadoše. Ispod niskih grmova ustanu spodobe partizana, zveckajući oružjem, i u punom sjaju mjesečine dodjoše nekud golemi i neobični — ti mučaljivi, opori ljudi, koji neumoljivo idu svojim putem do cilja. Bilo ih je mnogo, kao da su izrasli iz zemlje.

Prijeteća tišina pojača tjeskobu. Marija se uznemireno poče ogledavati oko sebe.

— Ja neću umrijeti! Ja neću umrijeti! — vrisne iznenada prigušeno i poče lomiti prste na rukama. — Zašto ste svi ustali? Ja nisam kriva, ne, ja nisam kriva! On mi se pričinio kao dijete... a ja nisam slutila da me navodi na izdaju!...

Mrkša sporo dignu glavu. Pogled njegovih nepomičnih očiju pitao je: »Pa čemu sve to?« Pokaže zatim, bez riječi, rukom prema selu, koje se crnjelo u vidnoj noći.

Iz sela je dopirao bijesni lavež uznemirenih pasa; vonj tinjajućih garišta dobro se osjećao u vlažnom zraku; a jedan ženski glas razlijeđao se kroz noć tako monotono, sumorno, da se ljudima stezalo srce: to valjda neka majka nariče za svojim djetetom, uzalud pipajući prazno mjesto u hladnoj posteljici...

Ništa više nije trebalo reći. I nitko ništa i ne reče. S licem skrivenim medju dlanovima, tiho plačući, Marija podje bez otpora izmedju triju partizana smjerom prema šumi. Njena spodoba u bijeloj opravi, s bujnom kosom neodredjene boje, koja se rasula kao slap u studenoj mjesecini, naskoro iščezne u tami nepronične sjene . . .

Mrkša je govorio idući na čelu kolone:

— Bila mi je draga ta žena, ne tajim: u naravi ljudskoj ima takovih sklonosti! Znao sam pogreške njezina značaja, koga je nezdrava sredina uobličila. Mislio sam, da ću moći utjecati na nju. Nije mi uspjelo. Ponijela se onako, kako bi se ponijela na njezinom mjestu svaka gospojica, kojoj smisao života ne ide dalje od vlastitog lica u ogledalu. Sada je sve svršeno. Ja znam, — nastavi muklo, nakon kratkog ćutanja, — ja znam, tko snosi glavnu krivnju. Držim, da je pravdi djelomično udovoljeno. Ali potpuno će biti udovoljeno tek onda, kada će on: neprijatelj — biti uništen.

Glas mu je bio miran, uravnotežen — ovakvim je glasom govorio uvijek. Nema doduše ljudi gradjenih od čelika. To je samo snažna uporedba. Ali Mrkši je ta uporedba u potpunosti pristajala.

On nastavi dalje:

— Ova naša borba ne podnosi slabića, koji klecaju pod svakim osjećajem. Zato nas i ne razumiju sladunjave, dobre dušice. Ali tko da se uvijek osvrće na jasikin list, koji drhće i treperi na svakom vjetriću? Mi moramo naprijed, druže, samo naprijed! Na ovom putu ili ćemo poginuti, ili ćemo doći do kraja.

Zatim je šuteći odmicao krupnim koracima na čelu kolone, koja ga je, bez štopota i glasa slijedila kroz noć.

A na rubu šume, u punoj mjesečini, ostalo je truplo djevojke prazna pogleda i neobične bujne kose, koja se na sljepočicama slijepila od krvi. U zoru, iz obližnjeg vrbika, digla se iznenada noćna ptica i kriknula jadovito nad močvarnom vodom. Doći će netko, pa će pokopati truplo. I trava će brzo obrasti grob. I ljudi će dalje živjeti svojim životom...

Mrkša ponosno i visoko dignu glavu. I sve krupnijim koracima odmicaše u noći koja se primicala kraju.

NIKOLA ŽELJEZNI

Sa ženom se šutke rukova na pragu. Bucmastu curicu, što se uplašeno pribila uz materine skute, pomiluje nježno po kovrčavoj kosi, koja je imala boju ražene slame. I uputi se preko dvorišta zgrbljenih ledja, teškim korakom, kao da oklijeva. Mati ga je čekala kod prijelaza — golema, mršava starica, obličjem i držanjem neobično nalik na sina.

— Nikola sine, zbogom! — reče ona promuklo.

— E, pa zbogom, stara! — odgovori sin i zakorakne nogom preko prijelaza.

Suton se spuštao nad livade. Na kraju ravnice plavio se dubokim modrilom, pun podmukle nezvjesnosti, tamni, turobni rub šume. Nikola htjede još nešto reći. I mati je također pokušala izustiti nekoliko riječi, nježnih i lijepih, riječi, koje je čitav dan smišljala u glavi. Ali, začudo, govor je zatajio. Mučalo je mukom oboje.

Čvornata, široka, kao zemlja crna, šaka stisnula je iznenada kolac tako čvrsto, da je zaškripao među pleterom. I lupnivši okovanim cipelama po nogostupu, čovjek se odlučno prebaci golemim trupom preko plota. Zatim je odmicao ravnim i sigurnim hodom jarčićem izmedju gredica lana, kroz žito, pa dalje pašnjakom. Osvrnuo se nije ni jedanput.

A starica se uhvatila rukama za plot i ruke su joj drhtale. Gledala je spodobu sina, kako se lagano gubi u sutonskim sjenama. Naskoro ništa više nije vidjela. Zar je tako naglo pao mrak? Ili su gorke suze zamutile pogled majci?

Vratila se u dvorište. Dvorište joj se učinilo prazno i pusto, kao da je vihor pomeo sve.

— Maro! — zovnu snahu. A kad se ona nije pojavljivala iz mračne kuće, starica viknu ljutito: — Kravu treba napojiti, čuješ li? Ne jauči tamo, dangubo gadna, jer ću te sad ja prutom...

I dugo je još ljutito mrmljala starica, vrzući se bez cilja oborom i tragajući za nečim, čega u oboru nikad nije bilo...

Nikola je ujutro došao u logor partizanskog odreda. Prinese dva prsta obodu svoга klobuka.

— Dojadilo zlo, — reče on, — i došao sam da se borim. Jak sam i zdrav. Umijem dobro gadjati iz puške, a i oko topova se razumijem.

— Da si jak, vidim! — Komandant, bivši bravarski radnik, pokaže u smijehu svoje plosnate, zdrave zube. — Vjerujem, da ti je zlo dojadilo, znači — pošten si čovjek! A kakav ćeš biti u borbi — vidjet ćemo.

— E, baš je tako!

— A topove, nažalost, moramo tek oteti od neprijatelja.

— Pa otet ćemo!

Pošuti časak, okrene se i ode. Komandant osta raskrečenih nogu na proplanku, gledajući začudjeno za slabo razgovornim divom, i počeo se u neprilici po potiljku.

Ujutro je Nikola stigao u odred, a o podne provali iznenada neprijateljska konjica u selo. Nasta puškaranje. Partizani su vješto tražili zaklona iza živica, u naborima njiva, u voćnjacima i jarugama zagrižljivo braneći svaku stopu zemlje. Naskoro je svijetli proljetni uzduh oštro zavonjao barutom.

Iz parohijskog vrta borba se vidjela kao na dlanu. Komandant je sabrano i kratko izdavao zapovijedi.

— A gdje je onaj novi? — upita iznenada.

— Puca, druže komandante, — odgovori bataljonski kurir. — Gdje ga zateklo, pružio se i — puca. Njegova se desetina povukla na bolji položaj. A on: zašto da se povlačim, veli, dok imam pušku i metaka? I eno ga stalno na istom položaju, a svaki njegov metak, bogami, u puno pogadja ...

I tako: u proljeće, mjeseca travnja 1942. godine, započeo je partizanski put Nikolin. Bio je on uvijek slabo razgovorljiv, gotovo nikako, pa ga u početku smatrahu nastranim. Ali vremenom su uvidjeli, da nije baš nimalo nastran, nego naprotiv, da govori samo onda kad treba. Osim toga, taj mučaljivi div svojim držanjem u borbi izazivao je poštovanje i kod starih, iskusnih ratnika. Nije on činio neka osobita junačka djela, ne! Ali mjesto gdje se zagrizao nije napuštao, pa da su baš nebesa, umjesto kiše, bljuvala sumpor i oganj po njemu. Zemlja je gorjela svuda naokolo, a on je nepokolebljiv u svom miru i tvrdo-kornosti, sabrano i duboko proračunato samo praznio pušku, koja rijetko promašuje. Poslije završene bitke mumljao bi zadovoljno sebi u bradu:

— E, pa tako, bratac moj! Košnja je završena, valja sjesti za večeru. — I odmah bi pitao: — Koliko ih je sada manje, a?

U jesen je odred uzmicao pred nagomilanim ru-
ljama neprijatelja, koji je naumio da ga uništi. Dva
dana i dvije noći, u ostrim borbama, krčio je on sebi
put iz obruča. Bez hrane i bez sna, na pragu pot-
pune iscrpljenosti, ljudi su spavali u hodu. Tada je
Vida zaplakala.

Ona podsjećae svojim slabašnim tijelom na
krhku biljčicu, koju njiše vjetar. Puška je bila odviše
glomazna za nju. Noge bose i smrznuto, oštro gru-
menje raskrvarilo joj stopala. Savila se na zemlji i
zaplakala grčevito.

Netko reče:

— Vido, saberi se! Sramota je, da partizanka
plače.

— Još malo. Još sasvim malo napregni snagu,
Vido, — doda netko drugi, — a ja ću ti pušku nositi!

Nikola, koji je išao posljednji, ne reče ništa. On
samo digne rasplakanu djevojku sa tla i ponese je u
naručju, oprezno i lako kao dijete. Nosio ju je čitavu
noć. A u jutro, u sivoj, prljavoj, kao zmija hladnoj
zori, vidješe svi, kako na kraju kolone ide Nikola i
u naručju nosi djevojku blijeda, djetinjasta lica, koja
— spava ...

Poput kurjaka dani su prolazili: divlji i krvavi
dani ...

U napadu na Garešnicu rasprsnula se mina u
blizini Nikolinoj. On otare oči, na trenutak zaslijep-
ljene dimom i prašinom, i čudno se osjeti: kao pro-
bušeni mjehur iz koga izlazi zrak. Ali nastavi puc-
njavom do posljednjeg metka. Tek mnogo kasnije,

kada je bitka bila već završena, Nikola zaosta u hodu i, stenjući, polako sjedne na zemlju. Vidješe tada, da mu je kaput na leđima sav crn i već okorio od zgrušane krvi.

Nakon četrdeset dana opet se pojavi u stroju: mršaviji nego prije, pognutiji i crniji, nalik stablu koga je opržio grom.

O topovima je razmišljao uvijek.

— Top ti je kao malj, — govorio je uvjereno, kad udari, zemlja jaukne od udarca.

Bio je već tada komandir čete. Neke noći javiše, da prugom od Kutine dolazi oklopni voz — »grbo«. Nikola je dobro znao, da »grbo« na sebi nosi i nekoliko dobrih, brzometnih topova. I baš ta stvar s topovima zavede, inače nada sve razboritog i opreznog komandira čete.

Razvila se strahovita bitka između gvoždja i ljudi, pod jasnim studenim nebom, na poljani bez žbunja pokrivenoj snijegom. Prestala je tek onda kad Nikola, u slijepom jurišu na čelik, upadne u roj pčela-metaka, koji su srdito zujali kroz noć. Pokupiše ga žalosni drugovi, misleći da je mrtav.

Na putu otvori oči.

— Topovi — prohripa s mukom, ostali su i dalje psima, a? No, dobro! Uzet ćemo ih drugi put.

Doktor prebroji na njemu sedamnaest rana. Od uzbuđenja smušenim pokretom snimi naočale i opet ih natakne na nos.

— Ovo je željezni čovjek, — izgovori brzim govorom. — Mislim, da se na sto hiljada slučajeva može naći ovakav jedan. Sedamnaest pogodaka, razumijete? Nije to šala...

~~ALICHOA~~

Ali nakon tri mjeseca Nikola je opet bio u stroju. Ovaj put izgledao je drukčije: bez jednog oka, pun brazgotina, glas mu je bio nekako piskutljiv, prsti lijeve ruke ukočeni, a jednu je nogu malo povlačio u hodu. Ali uporni, mučaljivi div još nije popuštao. Nadimak »željezni«, — Nikola željezni, — ostao mu je od tada.

U to vrijeme stigne mu i glas od kuće. Neprijatelj: bijesno pseto zakrvavljenih očiju, koje slijepo i nemoćno grize sve oko sebe, nahrupio i u njegovo selo. Kuće je sažgao, ljude poklao. Od doma mu ostala samo hrpa ugljevlja. Majku-staricu objesili na šljivu, curicu (bucmasto, malo stvorenje s kosom boje ražene slame) bacili s hihotom u oganj, a žena u ludilu pobjegla i kasnije se smaknula sama... Željezni čovjek slušao je taj glas bez riječi, jer riječi nisu bile dovoljne da izraze njegove osjećaje. Škripnuo je zubima i u grlu mu je zakrkljalo.

Čitavu slijedeću noć svijetlio je nepokretno u njegovoj šaci užareni crv cigarete. Stražar, koji se vratio sa straže, upita:

- Ne spavaš?
- Ne, — odgovori on mračno.
- Razmišljaš?
- Da.
- O svojoj nesreći razmišljaš?
- Da.

I opet je išao iz boja u boj — taj mučaljivi, golemi, željezni seljak. Još je nekoliko puta bio ranjavan. Ali on^a je, kao i zemlja koja ga je rodila, izgledao neuništiv. Partizanski odred, u međjuvre-
menu narastao je do snažne vojne formacije i, na veliko zadovoljstvo Nikolino, vukao je sada za so-

bom nekoliko tamnosivih, debelih, dobro njegovanih »haubica«. Često bi on na topovsku cijev položio čvornatu, široku, kao zemlja crnu, šaku, i govorio: »Top ti je kao malj; kad udari, zemlja jaukne«. A poslije svakog boja ponavljao je hiljadu puta ponovljeno pitanje: »Koliko ih je sada manje, a?«

A dani su prolazili. Kao čopor divljih, krvavih kurjaka prolazili su u trku. I nizali se u mjesece, u godine...

Zima, početkom godine 1945. Žučkasti, mokri snijeg žderala je pohlepno voda i sunce. Južnjak je duvao ravnicom.

Cestom u selo dojahao konjanik, ogrnut u široku kabanicu s kapuljačom na glavi; pognuta i golema njegova spodoba izgledala je nerazmjerno velika prema vitkom konjiću zelene dlake. Na jednom mjestu konjanik stane. Prepoznao je stari, granati orah iznad ruševnog bunara — crno drvo u pustoši: žalobni spomenik. Tu sidje i priveže konja uz plot.

Nekoliko djece strčalo se iz susjednih bajti. Stari Ilija dolazio je polako, dimeći lulu u hod.

Čovjek gurne vrhom čizme pougljenjelu gredu; ona, napijena vodom, trulo odjekne... I u jednom času njemu se prividi plava, kovrčava glavica male curice (tako slikaju andjelčiće u crkvi), vjerne oči ženine kako zabrinuto gledaju u njega, i košćata, ogromna spodoba starice, koja se tobože ljuti... Znoj-rosa probio mu na sljepočicama. Svuče kabanicu. Ali tjeskoba potraja samo tren.

Obrati se starom Iliji:

— Što veliš, kume, a? Pobijedili smo na koncu konca vraća! — Pošuti, gledajući u zemlju. — A

muke je trebalo za to, — nastavi, žmirkajući jedi-
nim okom, — i krvi, mnogo, mnogo krvi.

— Pobijedili smo, da! A što sad? — reče djed
i zagriže čvršće zubima u kamiš.

— Kako, što sad?

— Čeljad je izginula. Domovi su požgani.
Stoke nema. Polja su zarasla u korov.

Nikola željezni upravi se i dodje nekud još
viši, golemiji. Jarosno pocrvenješe stari ožiljci rana;
sijevnulo je čudnim sjajem jedino njegovo oko; a
prazni rukav sa zlatnim širitima zalepršao prkosno
na vjetru, koji je dunuo jače.

— Ne boj se, kume, poživjet ćemo; i sagradit
ćemo sve iznova!

✓ Izgledao je kao hrast u koga su udarali mnogi
gromovi: nagorio crn, okljaštren. ✓ Ali hrast, koji još
uvijek prkosi svim nepogodama — moćan i uspravan.

— Jest, sagradit ćemo sve iznova! Bolje i
ljepše, nego što je bilo prije!

I ne reče više ništa, jer ništa više i nije trebalo
reći. Nego počne odmah onom jedinom svojom pre-
ostalom rukom odgrtati nagorjele grede, crpovlje
i razne druge ostatke i smeće, praveći mjesta za —
nove temelje.

GRADITELJI BUDUĆNOSTI

Djeca sjede u sjeni kestenova stabla. Sja sunce, i zlatne pjege svijetla titraju i igraju se na dječjim licima, po redu, kojim lagani vjetar razmiče lišće.

Dječak prekrstio ruke u krilu i zagledao se nekud u — daljinu. Ali on ne vidi ni polje pšenice, koja dozrijeva na suncu, ni plavo, beskonačno nebo sa prozračnim obrisom planine u daljini. Čudne su oči u dječaka: krupne i modre kao laneni cvijet! Ali pogled tih dječjih očiju oštar je poput noža, prodoran, tvrd i hladan — ovakav pogled nisu imala djeca u vrijeme našeg djetinjstva; ovakav pogled imaju samo odrasli, smioni ljudi, koji su podnijeli mnogo tegoba u životu, koji su mnogo puta gledali smrti u lice. Pa, ipak, zašto je takav pogled u dječaka? ...

Prije tri godine od užasa raširene zjenice upile su zauvijek u sebe jezovitu sliku: razdrljene su majčine grudi, koje su mu darovale život, zamire šapat na ustima, koje su ga naučile govoru, a iz širokog reza na vratu teče gusta i crna krv; praska u plamenu suho drvo i težak tamni dim koluta, grize oči — u njemu nestaje **sve**: i **drage stvari** i **draga bića** — dok se surovi grohot palikuće i krvnika, koji briše okrvavljeni nož, udaljuje niz put ...

... Stevanu su tada bile tri godine. U kratkoj koshljici sjedi on na drvocjepu, pod granatom voćkom; otac, sopćući, silnim zamasima bradvilja teše vjenčanicu za staju, majčica spretno i poslovno na loparu, vadi kruh iz krušne peći, a raženi hljebovi jakim mirisom potsjećaju na glad; baka hrani žute kvržice pačića uz jarugu i kune vragom i vražjim svecima drolje-kokoši, koje nasrću kao slijepe na kašu; vri usijani ljetni zrak; cestom škriplju lijeno volujska kola i stric Dušan hrama polako pored kola sišući svoju vječnu, gadnu, crnu lulu; muče tele iza parme; a jastreb u stražarskim krugovima vreba visoko pod nebom...

Malo toga još dječčić zna. Život: složen i raznolik, pun vreve i buke, glasova i šumova, pun boja i šara, ljudi, stvari, životinja, mravi i gujavica na zemlji, ptica i leptira u zraku, — taj život upija žedno mala dječja pamet, koja već štošta oko sebe počinje da poima.

Rodjeno selo nije za dječaka više čitav svijet. Ali tamo, gdje se nebo svija k zemlji, tamo je za njega još uvijek kraj — svijetu...

Majka prilazi.

— Stevane, — veli, — mali moj, mili, lijepi Stevane! Mamica je ispekla kolača. Hoće li Stevan biti dobar? Ako hoće, dobit će kolača...

— Necu ja kolača, — veli dječčić otresito, — ja oću kruva...

A otac se smije ispod crnih brkova, bradvilj položio pred noge, sjeo, otire znoj s rutavih, razdrljenih prsa i smije se.

— E, takvog te ja volim, — veli on, — vidi se: ćaćin sin! I ćaća se njegov othranio hljeбом. I djed

ćaćin. I ćaća djedov. E, bit će, vala, od Stevana sila-
muž!

A baka:

— Samo mazite to derište, pametnijeg posla nemate! Šibom treba balavca po golom turu, šibom, vražji sveci ne došli mu na san!

No, baka to samo tako. Hiljadu bora oko njenog nosa rasteže se u smijehu, ali ona neće da itko vidi njezin smijeh, zato okreće glavu i odlazi...

I onda se sve najedamput prevrnulo, razmrskalo, Sunce je pobjeglo s neba. Dim je prekrrio zemlju. Zalud je mali Stevan molio i plakao na krvavim grudima majke. Ona je, hladna, šutjela. Nestalo je oca, i bake, i pačića, i očinskog doma, i strica Dušana koji siše svoju vječnu, crnu lulu...

Zato je eto, pogled u djeteta tako ozbiljan, tako oštar i tvrd!

Strašna borba naučila nas je da stisnemo srce i zube do granice samozataje, koja od ljudi stvara heroje. Ali nije to borba naučila samo nas. Naučila je i djecu našu (dječicu posve nedužnu i sitnu), kojoj do tada vidokrug nije prelazio obor rođenog doma.

Igra se vjetar mrljama svijetla na licima djece ispod kestenova stabla. I svoj toj djeci stravična povijest njihovih malenih života istovjetna je, zajednička. U pogledu, u crtama lica, u pokretima, u glasu, u držanju vidi se to, kao što se vide na junaku brazgotine i ožiljci od rana.

Prolazi, eto, drug oficir; zlatne širite svjetlucaju na rukavu.

— Zdravo, druže kapetane! pozdravljaju
djeca potresnom ozbiljnošću.

— Zdravo, drugovi! — veli kapetan kao da od-
zdravlja koloni umornih ratnika, koja se odmara na
putu iz boja

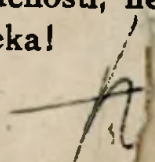
Jedna djevojčica, posve sitna, izgleda kao da je
tek prohodala. Ali izraz njena lica podsjeća na lice
neke zamišljene majke, koju more teške brige. Dugo
je šutjela djevojčica, sjedeći nepokretno na jednom
mjestu; onda je zapjevala jasnim djetinjim glasom
pjesmicu o majci, koja traži grob svoга sina...

Da, i mi smo bili djeca! Ali naše je djetinjstvo,
u poredbi s ovim, bilo bezbrižno i vedro djetinjstvo;
rezali smo vrbove svirale, tražili svračkova gnijezda,
pravili čovjeka od snijega i bacali klip pod oblake.
Pa kad govorimo danas o tim prošlim danima. onda
govorimo o — sreći djetinjstva.

Što dakle reći toj dječici, koja su vidjela
grozota, nego što ih je stogodišnji starac vidio kroz
čitav svoj dugi vijek? Što im pružiti za radost dje-
tinjstva, koja ih je tako okrutno mimoišla?

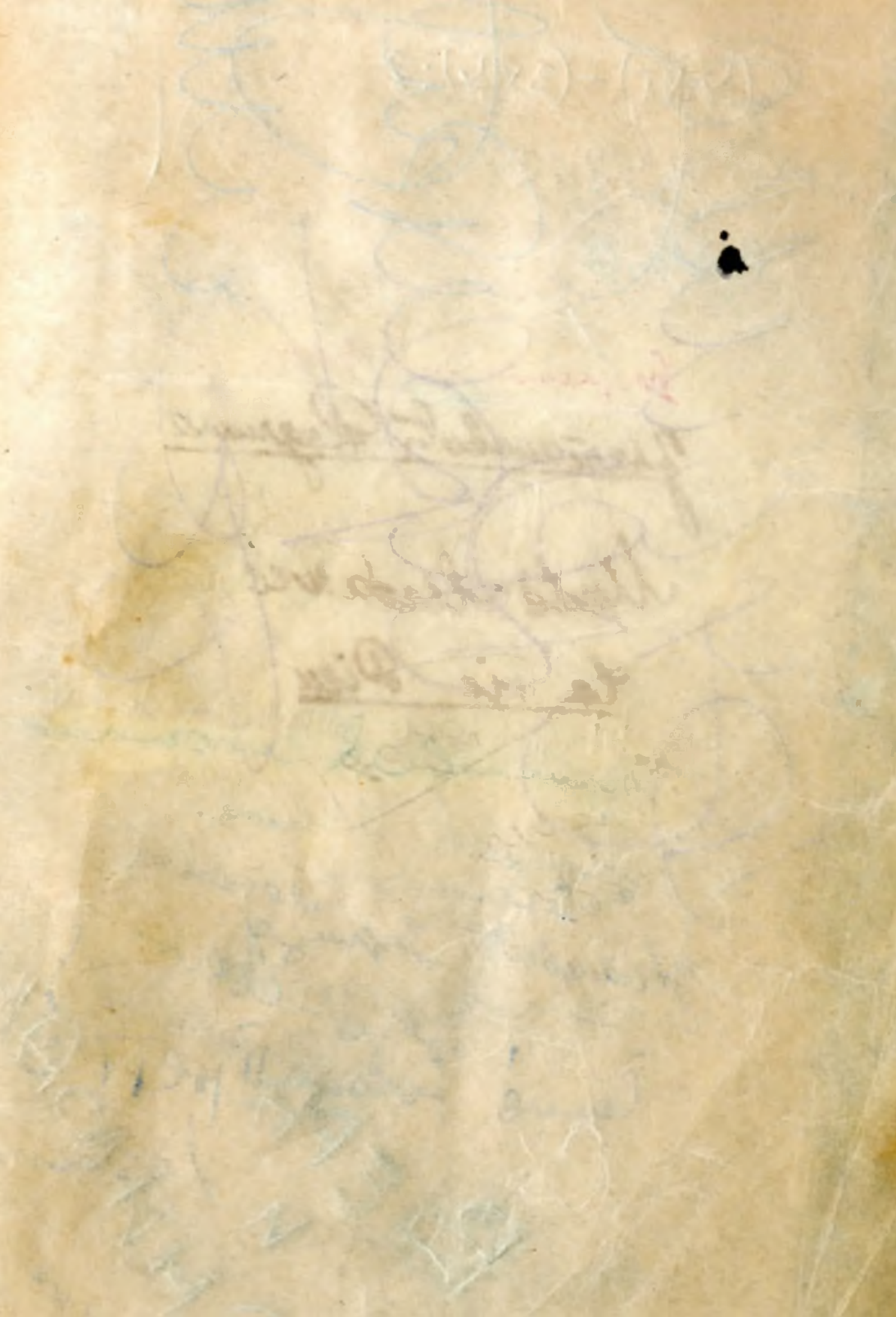
Naskoro će se mir spustiti na tlo ranjene domo-
vine, koju smo tako neograničeno voljeli, — htio bih
im reći. — Pušku i top ~~trebat će pretaliti~~ u plugove;
trebat će podići svijetle domove, sa svih strana oba-
sjane suncem; zatim ceste, željeznice i moćne loko-
motive, koje će približiti ljude i krajeve; trebat će sa-
graditi velebne i nevidjene gradjevine...

— Oteli su vam radost djetinjstva, ali najveću
radost koju čovječji život pozna: radost stvaraoaca i
graditelja naše budućnosti, ne može vam oteti nitko.
A ona upravo vas čeka!

N A P O M E N A

Sve ove priče objavljene su u našim listovima redom kako slijedi: Pismo majci u Zagorje («Žena u borbi», br. 9. god. II., od kolovoza 1944.), Graditelji budućnosti («Vjesnik», br. 18. god. IV. od 16. srpnja 1944.), U prvim danima («Naprijed», br. 67. god. II. od 21. kolovoza 1944.), Kazna («Vjesnik», br. 1. god. V. od 1. siječnja 1945.), Nikola željezni («Vjesnik», br. 12. god. V. od 31. ožujka 1945.), Pokolj na groblju («Naprijed» od 1. svibnja 1945.), Dva druga («Vjesnik», br. 20. god. V. od 13. svibnja 1945.).

20

Handwritten text, possibly a date or name, written in blue ink.

Handwritten numbers: 10000, 10000, 10000.

Handwritten numbers: 0800.

Handwritten numbers: 26, 28.

Handwritten numbers: 26, 28.

Handwritten numbers: 3380.

Handwritten numbers: 26, 28.

Handwritten number: 2000.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА
"РАДОЈЕ ДОНАКОВИЋ"

CO 821.163.41-32

ДОНЧЕВИЋ И.

Bezimeni

АДОНА

000310466

COBISS ©